

Filip KACZMAREK

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0001-8287-7487

Migracje a rozwój Afryki Subsaharyjskiej

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie wpływu migracji na rozwój w Afryce Subsaharyjskiej. Metoda zastosowana w tekście to analiza statystyczna danych wtórnych oraz danych prognozowanych przez ONZ i jego agendy, Grupę Banku Światowego, OECD oraz innych podmiotów (Galup, Afrobarometr). Drugą stosowaną metodą jest analiza teorii i badań ilościowych, dotyczących migracji, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu migracji na rozwój Afryki Subsaharyjskiej. Kluczowa konkluzja tekstu to stwierdzenie, że migracja może mieć pozytywny wpływ na rozwój, ale nie jest sposobem na przezwycięzenie niedorozwoju Afryki Subsaharyjskiej.

Słowa kluczowe: migracje, rozwój, Afryka Subsaharyjska

Zjawiska migracyjne są często badane z perspektywy eurocentrycznej, a w szczególności przez pryzmat kryzysu migracyjnego. Warto podkreślić, że równie uzasadnione jest badanie migracji z punktu widzenia krajów wysyłających migrantów. Migracje wywierają bowiem wpływ zarówno na kraje przyjmujące, jak i na kraje pochodzenia migrantów. Z drugiej strony rozwój państw, jego tempo i trwałość, wpływa na migracje. Wpływy te mają różnorodny charakter i obejmują aspekty ekonomiczne, polityczne i społeczne (Adams, Page, 2005; Clemens, 2014; Collier, 2013; Dao, Docquier, Parsons, Peri, 2018). Poszczególne państwa przyjmujące migrantów i organizacje międzynarodowe chciałyby znać skalę i kierunki przyszłych migracji oraz skuteczne metody zmniejszania presji migracyjnej (European Commission, 2018). Dla państw wysyłających migrantów ważniejsze jest to czy i ewentualnie w jaki sposób migracje wpływają na ich rozwój. Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie wyników badań nad wpływem migracji na rozwój Afryki Subsaharyjskiej.

Obecnie region ten nie jest miejscem pochodzenia największej grupy migrantów. Afryka jest jednak regionem świata, w którym przyrost naturalny i prognozy wzrostu liczby ludności są najwyższe. Stąd zainteresowanie państw przyjmujących migrantów rozwojem sytuacji w Afryce. Szacuje się, że do roku 2050 ludność Afryki osiągnie poziom 2,5 miliarda (UNCTAD, 2018, s. 10). Z przyczyn geograficznych kwestia rozwoju demograficznego Afryki jest szczególnie istotna dla państw europejskich i państw Bliskiego Wschodu. Dodatkowym czynnikiem zwiększającym ryzyko presji migracyjnej jest to, że Afryka jest najbiedniejszym regionem świata. Badania wskaźników, związanych z monitorowaniem realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDGs), które mają być osiągnięte w roku 2030, wskazują jednoznacznie, że do tego czasu Afryka Subsaharyjska nadal będzie najbiedniejszym regionem świata.

Metoda zastosowana w tym tekście to analiza statystyczna danych wtórnych oraz danych prognozowanych przez ONZ i jego agendy, Grupę Banku Światowego, OECD oraz innych podmiotów (Galup, Afrobarometr). Drugą stosowaną metodą jest analiza teorii

i badań ilościowych, dotyczących migracji, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu migracji na rozwój Afryki Subsaharyjskiej.

Teorii dotyczących migracji jest bardzo wiele. Jedną z nich jest teoria *push and pull* (Lee, 1966), wyodrębniająca dwie grupy przyczyn migracji – czynniki przyciągające i czynniki wypychające. Niezależnie od atrakcyjności czynników przyciągających nie ma wątpliwości, że sporo spośród państw Afryki Subsaharyjskiej jest klasycznym przykładem działania większości czynników „wypychających”. Zalicza się do nich czynniki:

- ekonomiczne: niedorozwój (nierówności w rozwoju), skrajne ubóstwo, brak odpowiedniej opieki zdrowotnej, braki w dostępie do edukacji, strukturalne bezrobocie i niskie płace, presję demograficzną oraz zagrożenia klimatyczne i środowiskowe;
- polityczne: niestabilność i konflikty zbrojne, niski poziom bezpieczeństwa (przestępczość, terroryzm), niska jakość rządów (korupcja, nepotyzm), ograniczenia praw i wolności;
- społeczne i kulturowe: radykalizm religijny, dyskryminacja.

W Afryce występują czynniki przyczyniające się do migracji również w przypadku zastosowania innych teorii migracji – np. teorii skumulowanej przyczynowości, która łączy czynniki ekonomiczne, jak i społeczne. Do czynników tych zalicza się: ekspansję sieci migracyjnych, podział dochodu i ziemi, organizację rolnictwa, kulturę, regionalną dystrybucję kapitału ludzkiego, społeczne znaczenie pracy i strukturę produkcji (Massey, 1999, s. 45). W Afryce występują również przesłanki spełniające założenia neoklasycznej teorii migracji, według której migracja opiera się na racjonalnych względach ekonomicznych i decyzjach finansowych (Todaro, Smith, 2015). Racjonalna analiza ekonomiczna w wymiarze indywidualnym prowadzi wielu Afrykanów do wniosku, że dobrym rozwiązaniem problemów niedorozwoju i ubóstwa jest migracja.

Olbrzymim problemem Afryki pozostaje nie tylko formalne bezrobocie, poziom stopy zatrudnienia, zatrudnienie nieformalne czy praca nieodpłatna, ale także poziom dochodów pracowników. W 2018 r. prawie 250 milionów pracujących Afrykanów żyło w skrajnej lub umiarkowanej biedzie (International Labour Organization, 2018, s. 11–12). Prognozy potwierdzają, że w 2030 r. co czwarty mieszkaniec Afryki będzie żył poniżej granicy skrajnego ubóstwa (1,90 USD dziennie), a nominalna liczba osób skrajnie ubogich zwiększy się prawie o 60 milionów (United Nations, 2018, s. 53). Ich procentowy udział w całej populacji będzie się wprawdzie zmniejszał, ale niezależnie od tego – według prognoz długoterminowych – to właśnie Afryka będzie źródłem największej presji migracyjnej. Inne regiony świata radzą sobie lepiej zarówno z presją demograficzną, jak i z redukowaniem skrajnego ubóstwa.

Tabela 1

Prognozy demograficzne dla bezrobocia i presji migracyjnej w krajach rozwijających się do 2050 r.

	Zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym, 2015–2050 (w mln)	Zmiana w zatrudnieniu w latach 2015–2050, konieczna do utrzymania stóp zatrudnienia na poziomie z 2015 r. (w mln)	Presja migracyjna wywołana przez bezrobotnych (w mln)
1	2	3	4
Azja Wschodnia i Pacyfik	200	135	135
Europa i Azja Środkowa	8	4	4

1	2	3	4
Ameryka Łacińska i Karaiby	179	109	70
Bliski Wschód i Afryka Północna	204	84	120
Azja Południowa	600	317	283
Afryka Subsaharyjska	928	595	333
Kraje rozwijające się – razem	2119	1243	875

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Światowej Organizacji Pracy (dane dotyczące osób powyżej 15 roku życia).

Obecnie w Afryce liczba osób w wieku produkcyjnym (między 15 a 64 rokiem życia) jest większa niż w Europie czy Ameryce Łacińskiej wraz z Karaibami. Według prognoz UNCTAD¹ za kilka lat liczba potencjalnych pracowników w Afryce przewyższy liczbę osób w wieku produkcyjnym państw OECD, a w roku 2100 populację produkcyjną w Azji (UNCTAD, 2018, s. 18), a prawie trzy czwarte migrantów to osoby w wieku produkcyjnym. Nawet wysoki wzrost gospodarczy, obserwowany obecnie w wielu państwach regionu, nie oznacza, że gospodarka Afryki jest w stanie wygenerować tyle nowych miejsc pracy, aby zagwarantować pracę kolejnym rocznikom, wchodzącym na rynek pracy.

W tym kontekście nie jest zaskakujące to, że Afryka Subsaharyjska to region, którego mieszkańcy najczęściej na świecie deklarują chęć migracji. W latach 2013–2016, według badań Galupa przeprowadzonych w 156 państwach świata², aż 31% mieszkańców Afryki chciałoby wyemigrować (Galup, 2017). W trzech państwach regionu ponad połowa respondentów deklarowała chęć migracji: Sierra Leone – 62%, Liberia – 56%, Demokratyczna Republika Kongo – 50% (przy średniej światowej wynoszącej tylko 14%). Badania Afrobarometr z lat 2016–2018 wykazują wysoki odsetek osób rozważających (z różną intensywnością) możliwość migracji do innego państwa. Badania nie były prowadzone we wszystkich państwach regionu (np. nie dotyczą Demokratycznej Republiki Kongo), a mimo to wśród państw, których mieszkańcy są skłonni wyemigrować są: Wyspy Zielonego Przylądka – 57%, Sierra Leone – 57%, Gambia – 55%, Sudan – 49%, Liberia – 49%, Zimbabwe – 47% (Afrobarometr, 2018). Presja migracyjna jest zwiększana przez fakt, że Afryka jest najmłodszym – pod względem wieku mieszkańców – kontynentem na świecie, z medianą wieku na poziomie 19 lat. „Młodość” Afryki będzie również jej specyfiką w przyszłości – według prognoz – w roku 2040 mediana wieku dla Afryki będzie wynosiła 23 lata, Europy – 46,9, Ameryki Północnej – 41,6, Ameryki Łacińskiej i Karaibów – 38,1 i Azji – 37,7 (Steinhauser, Ball, 2019).

Tymczasem, w przeciwieństwie do światowych przepływów towarów, usług i kapitałów, które są liberalizowane w procesach wielostronnych, przepływ pracowników jest regulowany i ściśle kontrolowany jednostronnie przez państwa przyjmujące. Część badaczy uważa reguły przepływu pracowników za bardzo restrykcyjne: „(n)awet niewielkie ich rozluźnienie przyniosłoby gospodarce światowej, a w szczególności państwu biednym ogromne zyski” (Rodrik, 2011, s. 321). Selektywna polityka imigracyjna prowadzona przez wiele państw rozwiniętych ułatwia wjazd wykwalifikowanych

¹ Konferencja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (*United Nations Conference on Trade and Development*).

² Wyniki na podstawie 586 806 wywiadów z osobami dorosłymi.

pracowników, ale jest również wykorzystywana do uzasadnienia dyskryminacji lub odmowy przyznania praw pracownikom o niskich kwalifikacjach (de Haas, Natter, Vezzoli, 2016). Jest to szczególnie niekorzystne dla dużej części potencjalnych migrantów z Afryki Subsaharyjskiej ze względu na ich niski poziom wykształcenia. Może też stymulować wyjazdy osób lepiej wykształconych, co jest niekorzystne dla państw o małej liczbie osób z kwalifikacjami pożądanymi przez rynki pracy państw rozwiniętych.

Niektórzy badacze – między innymi, sierraleoński filozof George M. Carew – rozszerzają krytykę aktualnych globalnych regulacji gospodarczych i politycznych twierdząc, że obecny porządek światowy, określany jako globalizm gospodarczy, osłabia procesy demokratyzacyjne w Afryce (Carew, 2006, s. 129–132). Niezależnie od ograniczeń w przepływie pracowników globalizacja nasila migrację (Castels, Miller, 2011). Zwiększająca się presja migracyjna powoduje, że oczekiwania wobec państw rozwiniętych i ich polityki rosną. Kameruński filozof, teoretyk polityki i historyk Achille Mbembe twierdzi, że: „Zachód musi otworzyć drzwi przed ludźmi, którzy uciekają z Bliskiego Wschodu i Afryki. Nie pukają do jego bram, by gwałcić i roznosić choroby. Pukają, by przeżyć. To konsekwencja kolonializmu i pazernego globalnego kapitalizmu” (Mbembe, 2019, s. 13).

Ekonomiczne skutki migracji międzynarodowych są dobrze zbadane i powszechnie znane. Należą do nich:

- spadek podaży pracy w kraju wysyłającym i wzrost w kraju przyjmującym;
- spadek PKB w kraju wysyłającym, wzrost PKB w przyjmującym (wzrost łącznej produkcji);
- spadek stopy zwrotu z kapitału w kraju wysyłającym, wzrost w kraju przyjmującym;
- zwiększenie dochodów gospodarstw domowych w kraju wysyłającym (przekazy finansowe od migrantów).

Niemniej określenie wpływu migracji na rozwój nie jest zadaniem łatwym. Prowadzono wiele badań nad wpływem przekazów pieniężnych na ubóstwo i rozwój (Rapport, Docquier, 2006; Yang, 2011; Clemens, Ogden, 2014). Przed prostymi uogólnieniami w tym zakresie przestrzegano już kilka lat temu (Castles, Miller, 2011). Z perspektywy państw wysyłających migrantów można wyróżnić dwie grupy hipotez dotyczących wpływu migracji na rozwój: negatywne i pozytywne. Negatywne są określane jako koncepcje tzw. „błędnego koła”, gdyż badacze używają tej metafory: „Tam gdzie rządy polegają na rozwoju, którego podstawą są przekazy pieniężne rezultatem może być strukturalna zależność od dalszej emigracji i przekazów pieniężnych: błędne koło spadku zamiast pozytywnego koła wzrostu” (Castels, Delgado Wise, 2008, s. 10). Zwolennicy tych koncepcji koncentrują się na negatywnych skutkach migracji dla państwa wysyłającego takich jak: zaniechanie rozwoju terenów, z których wyjeżdżają migranci; zwiększenie presji inflacyjnej czy zmniejszenie kapitału ludzkiego (Ellerman, 2003, s. 17).

W takim ujęciu migracja może być nawet barierą wzrostu i modernizacji: „migracja i rozwój – nikt w to już nie wierzy” (Massey i in., 1998, s. 260). Konkluzja hipotez „negatywnych” jest jednoznaczna: „migracja i przekazy pieniężne nie mogą doprowadzić do trwałych zmian gospodarczych i społecznych, w tych przypadkach, w których są zaniebdywane podstawowe zmiany takie jak: reforma gospodarki rolnej i walka z korupcją, usprawnienie transportu i komunikacji oraz poprawa ochrony zdrowia i oświaty oraz

dobrobytu” (Castels, Delgado Wise, 2008, s. 10). Niektóre oceny są bardzo ostre: „Przekazy pieniężne nie wydają się wносить pozytywnego wkładu we wzrost gospodarczy. [...] Być może najbardziej przekonującym dowodem na poparcie tego stwierdzenia jest brak jednego przykładu sukcesu w dziedzinie przekazów pieniężnych: kraju, w którym wzrost oparty na przekazach pieniężnych znacząco przyczynił się do jego rozwoju. [...] Żaden kraj nie może wiarygodnie twierdzić, że przekazy pieniężne sfinansowały lub przyspieszyły znaczący rozwój gospodarczy (Barajas i in., 2009, s. 16–17).

Drugą grupę hipotez tworzą badacze, których wnioski są bardziej optymistyczne. Analizują oni pozytywne skutki migracji dla rozwoju państw wysyłających: łagodzenie skutków wysokiego bezrobocia, zmniejszenie znaczenia presji demograficznej, wspólne przedsięwzięcia gospodarcze, korzyści związane z powrotami migrantów, a przede wszystkim przekazy finansowe od migrantów do krajów ich pochodzenia. Przekazy te mają znaczenie zarówno w skali mikro: mogą chronić przed ubóstwem oraz zwiększać poziom konsumpcji, jak i w skali makro: mniejszy deficyt bilansu płatniczego, wzmocnienie systemu finansowego. Migracja zarobkowa to zdaniem niektórych badaczy „najskuteczniejszy wkład, jaki możemy wnieść w poprawę życia ubogich pracujących na świecie” (Rodrik, 2007).

Devesh Kapur stwierdził, że przekazy od migrantów stały się nową mantrą rozwoju (Kapur, 2004). Mantra ta polegała na przekonaniu, że przekazy mogą zostać skierowane na inwestycje, które przezwyciężą niedorozwój. Wynikała, w jego opinii, z mody: „Przekazy pieniężne uderzają w odpowiednie akordy poznawcze. Wpisują się one w podejście wspólnotowe, «trzeciej drogi» i są przykładem zasady samopomocy. Ludzie z biednych krajów mogą po prostu migrować i wysyłać pieniądze, które nie tylko pomagają ich rodzinom, ale także ich krajom. Imigranci, a nie rządy, stają się wówczas największym dostawcą «pomocy zagranicznej». Ogólne wrażenie jest takie, że ta «prywatna» pomoc zagraniczna znacznie częściej trafia do osób, które jej naprawdę potrzebują. Po stronie wysyłającej nie wymaga to kosztownej biurokracji rządowej, a po stronie przyjmującej jest znacznie mniej prawdopodobne, że zostanie zassana do kieszeni skorumpowanych urzędników państwowych” (Kapur, 2004, s. 10). Do pewnego stopnia jest to wygodne dla polityków w państwach rozwiniętych, gdyż zmniejsza presję na zwiększanie ODA czy reformę światowego porządku politycznego i gospodarczego. Przekonanie o prorozwojowym działaniu przekazów finansowych od migrantów przestanie być wygodne politycznie, gdyby miało oznaczać zwiększenie presji na globalną liberalizację przepływu pracowników, czyli zwiększenie możliwości legalnych migracji do krajów rozwiniętych.

Liczne badania potwierdziły korzyści wynikające z przekazów pieniężnych dla gospodarstw domowych w krajach Afryki Subsaharyjskiej. Chodzi o wzrost aktywów rodziny (w szczególności w zakresie mieszkań i gruntów), wyższą konsumpcję oraz ograniczenie zasięgu i dotkliwości ubóstwa (Lachaud, 1999; Adams, 2006; Gupta, Pattillo, Wagh, 2007; Ajayi i in. 2009; Anyanwu, Erhijakpor, 2010; Gubert, Lassourd, Mespélé-Somps, 2010). Badania sugerują też, że przekazy pośrednio stymulują aktywność gospodarczą oraz to, że nie zmniejszają one nierówności (Beyene, 2014). Mniej badań potwierdza bezpośredni wpływ przekazów pieniężnych na inwestycje, choć niektóre sugerują, że ze szczegółowej analizy dowodów wynika, że przekazy pieniężne migrantów są wykorzystywane głównie do celów produkcyjnych (Housen, Hopkins, Earnest, 2013). Jest to możliwe, ale zależy, przede wszystkim, od przyjętych założeń metodolo-

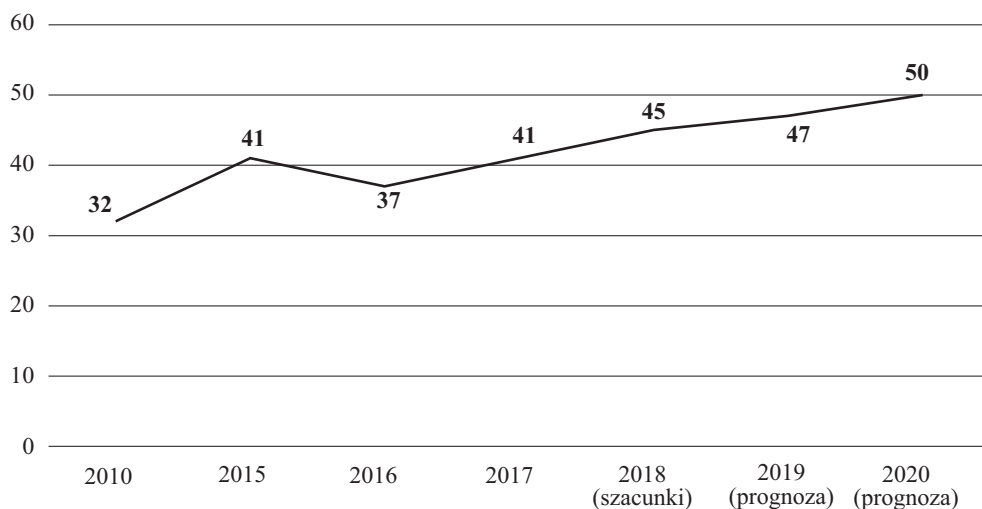
gicznych. Ciekawe są wyniki badań nad wykorzystywaniem przekazów finansowych od migrantów międzynarodowych, pochodzących z Etiopii. Struktura wykorzystywania tych funduszy wygląda następująco:

- inwestycja w gospodarstwo rolne lub w działalność gospodarczą – 35,3%;
- codzienna konsumpcja – 33%;
- spłata zadłużenia – 8,5%;
- oszczędności 8%;
- edukacja i zdrowie – 5,1%;
- cele religijne i społeczne – 5,1%;
- artykuły gospodarstwa domowego 1,7%;
- inne 3,4% (Litchfield i in., 2018).

Trzeba jednak pamiętać i uwzględniać w badaniach, że nie wszyscy migranci są skłonni i zdolni do wysyłania przekazów pieniężnych. W konsekwencji, w niektórych gospodarstwach domowych, można obserwować negatywne skutki migracji w postaci utraty rezultatów pracy jednego z wcześniejszych członków gospodarstwa, które nie zostaną zrekomensowane przez pozytywne skutki przekazów (European Parliament, 2019, s. 8).

Charakterystyczną cechą migracji w Afryce Subsaharyjskiej jest jej ograniczony zasięg. Większość (70%) afrykańskich migrantów pozostaje w regionie, migrując do innych państw afrykańskich. Wynika to m.in. z ubóstwa, które uniemożliwia pokrycie kosztów migracji międzynarodowej na większe odległości (The World Bank Group, 2016, s. 6). Dla przykładu – potencjalny migrant potrzebuje od 1500 do 2500 euro, aby dostać się z Afryki Subsaharyjskiej do Europy. W związku z tym obecnie tylko 17% spośród migrantów afrykańskich mieszka w Europie, a 6% w Stanach Zjednoczonych (European Parliament, 2019, s. 2–5). To geograficzno-finansowe ograniczenie zmniejsza

Wykres 1. Przekazy od migrantów do krajów o niskich i średnich dochodach (LMIC) w mld USD

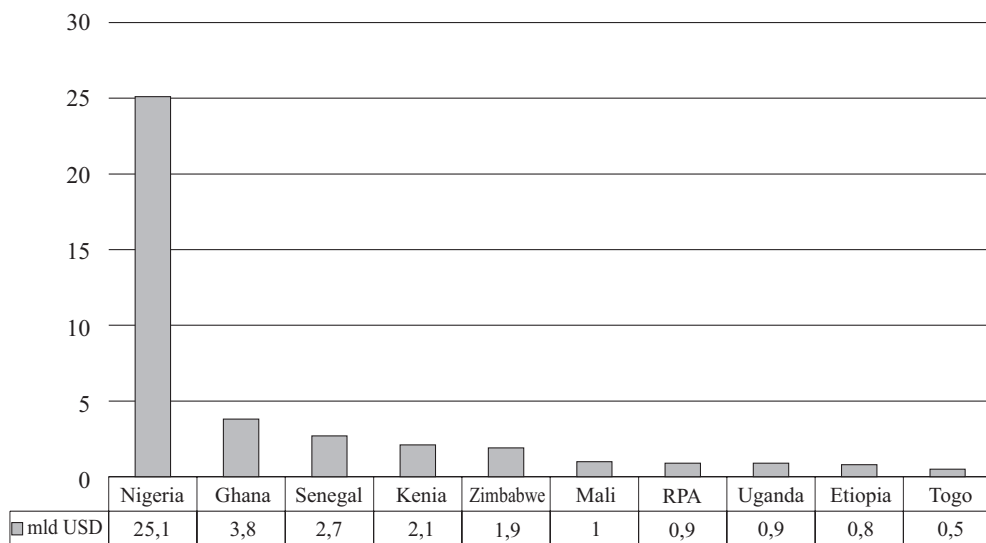
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego.

wysokość potencjalnych przekazów finansowych od migrantów, ale kwoty, które trafiają w ten sposób do Afryki Subsaharyjskiej nie są niskie.

Państwa regionu nie korzystają z przekazów pieniężnych w równomierny sposób, ale dla niektórych z nich przekazy mają większe znaczenie ze względu na ich poważny udział w tworzeniu PKB. Nominalnie zdecydowanie najwięcej pieniędzy (ponad połowa wszystkich wysyłanych do Afryki Subsaharyjskiej w ten sposób funduszy) trafia do Nigerii (ponad 25 mld USD w 2018 r.) i w stosunku do roku 2017 wzrosła o 3 mld USD. Nigeria jest też największym afrykańskim odbiorcą przekazów ze Stanów Zjednoczonych. W stosunku do wielkości PKB, przekazy są największe w przypadku Gambii (ponad 20% PKB). Migracje wewnątrz Afryki też przyczyniają się do wzrostu PKB (migracje są korzystne przede wszystkim dla Wybrzeża Kości Słoniowej i Ghany). Na Wyspach Zielonego Przylądka, około dwóch trzecich rodzin otrzymuje pieniądze z zagranicy. Dla wielu rodzin przekazy pieniężne stanowią jedyne źródło dochodu (Kapur, 2004, s. 10). Przekazy od migrantów są na tyle ważne, że w 2017 r. Unia Afrykańska utworzyła Afrykański Instytut Przekazów. Dwa z trzech celów tej instytucji to: „poprawa możliwości państw członkowskich w zakresie pomiarów statystycznych, zestawiania i sprawozdawczości w odniesieniu do danych dotyczących przekazów pieniężnych” oraz to, co jest w kontekście oddziaływania przekazów na rozwój: „wykorzystanie potencjalnego wpływu przekazów pieniężnych na rozwój społeczny i gospodarczy państw członkowskich” (African Institute for Remittance, 2019).

Wykres 2. Napływy przekazów pieniężnych do Afryki Subsaharyjskiej w 2018 r.

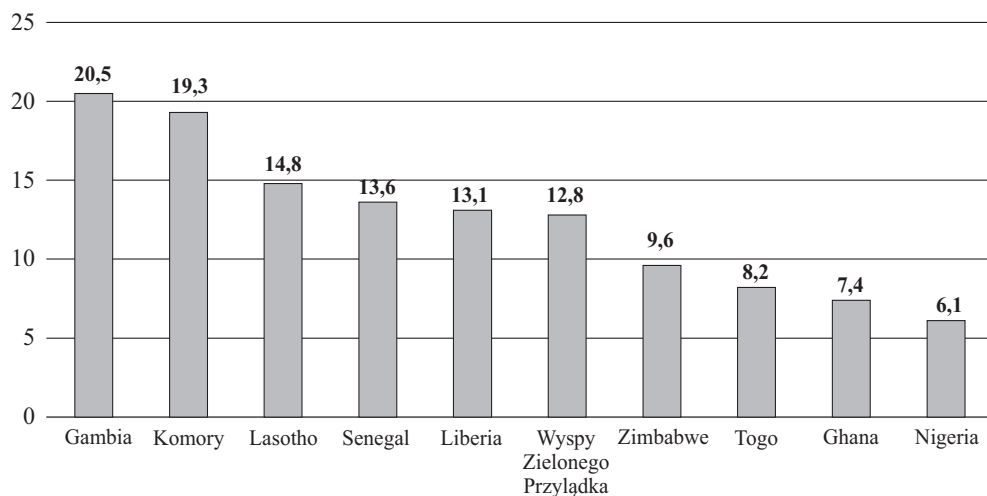

Źródło: The World Group Bank, 2018.

W celu określenia znaczenia przekazów od migrantów dla rozwoju Afryki Subsaharyjskiej warto porównać je z innymi źródłami zewnętrznych transferów finansowych. Zaliczają się do nich:

- bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ);

Wykres 3. Udział przekazów pieniężnych do Afryki Subsaharyjskiej w 2018 r. w PKB poszczególnych państw (w %)

Źródło: The World Group Bank, 2018.

- inwestycje portfelowe;
- oficjalna pomoc rozwojowa (ODA);
- kredyty i inne zwrotne instrumenty finansowe;
- darowizny od zewnętrznych podmiotów prywatnych.

Z badań The Global Knowledge Partnership on Migration and Development (KNO-MAD) wynika, że globalnie przekazy od migrantów do krajów o niskich i średnich dochodach są większe od inwestycji portfelowych, instrumentów dłużnych, darowizn od podmiotów prywatnych i oficjalnej pomocy rozwojowej (ODA). Jednocześnie są generalnie niższe niż wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). Wyjątkiem był rok 2017, kiedy to przekazy były największym źródłem zewnętrznych transferów finansowych. Atutem przekazów – w kontekście rozwojowym – jest fakt, że są one bardziej stabilne niż BIZ. Są też bardziej bezpiecznym źródłem niż instrumenty dłużne. W ostatnich latach transfery finansowe z poszczególnych źródeł do Afryki Subsaharyjskiej wyglądały tak:

Tabela 2

Wartość transferów finansowych do Afryki Subsaharyjskiej w mln USD

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
BIZ	33 005	40 933	38 698	39 733	41 697	46 034	40 406	29 647
Przekazy	31 562	37 030	37 546	37 649	39 418	42 596	38 395	42 716
ODA	25 984	29 722	26 705	27 072	24 861	22 819	23 102	25 456
Inwestycje portfelowe i darowizny prywatne	19 856	5 655	13 316	1 728	19 242	30 280	-439	12 406

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego, OECD, UNCTAD.

Żadne z tych źródeł nie zapewnia trwałego i zrównoważonego rozwoju. Inwestycje portfelowe i darowizny są niestabilne. Oficjalna pomoc rozwojowa jest względnie stabilna, ale niewystarczająca i niższa niż przekazy. Względnie wysoki jest poziom BIZ, ale podobnie, jak w przypadku przekazów finansowych od migrantów, badacze nie są zgodni, co do wpływu BIZ na wzrost ekonomiczny i rozwój kraju przyjmującego. Jedni wskazują na pozytywny wpływ na rozwój, inni uważają, że BIZ „nie są warunkiem koniecznym ani wystarczającym” (Kiekie, 2015, s. 173). Z kolei dług zagraniczny jako źródło finansowania rozwoju jest dla wielu państw regionu źródłem ryzykownym, a nawet niebezpiecznym zarówno ze względu na możliwość wpadnięcia w „pułapkę zadłużeniową”, jak i ewentualne zagrożenia dla suwerenności i niezależności państw najbardziej zadłużonych. Poza tym wszystkie źródła prywatne (poza częścią darowizn) są – ze swej istoty – nastawione na zysk. Dodatkowym efektem, niejako „przy okazji” wypracowywania zysku, może być rozwój danego państwa. Dla właścicieli funduszy prywatnych nie jest to jednak cel samoistny, ani priorytetowy.

W porównaniu do innych źródeł transferów finansowych przekazy od migrantów wydają się ważnym czynnikiem redukcji ubóstwa i – w mniejszym stopniu – finansowania rozwoju Afryki Subsaharyjskiej. Są znaczące i przynoszą korzyści. Trzeba pamiętać, że – jak wykazali Michael A. Clemens i David McKenzie – w okresie 1990–2010 nie było istotnej zależności między rzeczywistym wzrostem PKB na mieszkańca a średnim poziomem przekazów pieniężnych/PKB (Clemens, McKenzie, 2018, s. 182). Oznacza to, że nie ma podstaw do traktowania przekazów jako głównego nośnika rozwoju państw Afryki Subsaharyjskiej. Wspierają one rozwój w różnorodny sposób, ale nie ma podstaw do traktowania wzrostu wartości przekazów jako przełomu w walce z niedorozwojem. Intencja nadawców przekazów ma wymiar prorozwojowy: jest nią zwiększenie konsumpcji w kraju pochodzenia. Dodatkowo, ewentualne zyski z tej części przekazów, które zostaną przeznaczone na inwestycje produktywne będą wykorzystywane lokalnie. To jednak zbyt mało, by uznać przekazy za „koło zamachowe” rozwoju.

Ograniczony wpływ przekazów finansowych na rozwój nie zmienia faktu, że migracja może być dla Afryki Subsaharyjskiej stymulantą rozwoju. Mogą z niej bowiem wynikać inne korzyści niż przekazy finansowe. W przypadku powrotu migrantów do krajów ich pochodzenia jest to transfer wiedzy i kapitału (*social remittances*) oraz zmiany kulturowe, będące wynikiem dyfuzji wartości i norm. Do zestawu przekazów społecznych zalicza się idee, know-how, praktyki i umiejętności, jak również normy, przekonania, praktyki i postawy (Levitt, 2001). Na przykład porównanie postaw wobec instytucji politycznych w Mali pomiędzy osobami nie-migrantami a byłymi migrantami, mieszkającymi wcześniej we Francji i na Wybrzeżu Kości Słoniowej, wykazało, że nie-migranci postrzegają instytucje demokratyczne inaczej niż byli migranci (Chauvet, Gubert, Mesplé-Somps, 2016). Dyfuzja wartości i norm może budzić pewne wątpliwości. Globalizacja i związane z nią migracje powodują relatywizację sfery normatywnej (Wnuk-Lipiński, 2004, s. 220–221), choć zjawisko to bywa postrzegane jako przejaw kulturowego neokolonializmu. Migracje międzynarodowe wpływają na przykład na decyzje dotyczące płodności po powrocie do miejsca pochodzenia, przy czym migracja do krajów o niższym lub wyższym wskaźniku płodności wiąże się odpowiednio ze zmniejszeniem lub wzrostem płodności w populacji pochodzenia (Beine, Docquier, Schiff,

2013). Przekazy od migrantów mogą zmniejszać wykorzystywanie pracy dzieci, szczególnie w biedniejszych gospodarstwach domowych (de Paoli, Mendola, 2017).

Pozytywny wpływ na rozwój krajów wysyłających migrantów ma również diaspora, a ściślej rzecz ujmując, ci jej przedstawiciele, którzy utrzymują więź ze swoją ojczyzną i angażują się w handel, inwestycje i inne wspólne projekty gospodarcze czy promocję swoich krajów pochodzenia. Oddziaływanie diaspery jako źródła wiedzy specjalistycznej, know-how i transferu technologii dla krajów pochodzenia, bywa określane jako „pozyskiwanie mózgow” (*brain gain*) (Docquier i Rapoport, 2012). Ma to pozytywny wpływ na rozwój państw macierzystych, choć ich dotychczasowa skala inwestycji kapitałowych nie jest bardzo duża. W Etiopii do 2015 r. 234 projekty zrealizowane z udziałem diaspery wygenerowały łączny kapitał inwestycyjny w wysokości ponad 106 mln USD i stworzyły 4493 stałych oraz 13 211 tymczasowych miejsc pracy (International Organization for Migration, 2017, s. 68). Powstały nawet specjalne instrumenty finansowe dedykowane diasporom np. obligacje diaspery (*diaspora bonds*)³. W czerwcu 2017 r. w pierwszym tygodniu swojej pierwszej emisji obligacji diaspery Nigeria zebrała 300 mln USD (Kazeem, 2017).

Z drugiej strony, migracja wiąże się również z pewnymi ryzykami, które mogą mieć z kolei negatywny wpływ na poziom i tempo rozwoju. Migracje mogą oznaczać zmniejszenie wykwalifikowanej siły roboczej i niższe dochody z podatków. Przekazy finansowe mogą powodować wzrost cen nieruchomości w krajach pochodzenia, gdyż często są inwestowane właśnie w nieruchomości (Kapur, 2004). Mogą też obniżać konkurencyjność eksportu, gdyż eksportowanie siły roboczej jest prostsze i tańsze niż wytworzenie dóbr bardziej złożonych (Kapur, 2004). Migracja jako atrakcyjne rozwiązanie na poziomie jednostek, może też zmniejszać motywację do poszukiwania rozwiązań instytucjonalnych i politycznych. Przekazy od migrantów dostarczają dewiz rządzącym i pozwalają na łagodzenie najgorszych skutków niedorozwoju. Występuje również ryzyko upolitycznienia migracji np. przez „wypychanie” określonych, niepożądanych przez rządzących grup ludności.

Wspomniane już jednostronne ograniczenia przepływu pracowników i faktyczny brak możliwości legalnej migracji prowadzi w niektórych przypadkach do wzrostu przestępczości związanej z organizacją nielegalnych migracji. Budzi to niepokój w krajach przyjmujących migrantów, ale nie prowadzi do liberalizacji polityk imigracyjnych i ułatwienia legalnych migracji. Duża skala migracji oznacza osłabienie wizerunku kraju pochodzenia, a międzynarodowy wizerunek danego państwa jest jednym z czynników decydujących o lokalizacji BIZ. Do negatywnych skutków migracji można zaliczyć fakt, że powodują one rozpad rodzin i naruszenie struktur społecznych w kraju wysyłającym: „[z]decydowanie o wyjeździe za wszelką cenę, w połączeniu z głębokim przekonaniem, że w kraju nie ma żadnej przyszłości, może oznaczać radykalne odejście od idei zaangażowania w życie rodzinnej wioski i poczucia przynależności lokalnej, które kiedyś charakteryzowały Afrykańczyków” (Geschiere, Socpa, 2014, s. 208).

Migrantami stają się z reguły osoby dynamiczne, zdeterminowane, oznaczające się określonymi cechami, korzystnymi z perspektywy potrzeb rozwojowych państw biednych. Są to między innymi: upór i cierpliwość (Gibson, McKenzie, 2009), sumienność,

³ To obligacje wprowadzane do obrotu wśród członków danej diaspery na całym świecie.

ekstrawersja i otwartość na doświadczenia (Vinson, Connely, Ones, 2007), optymizm i kreatywność (Sweetman i in., 2011), motywacja osiągnięć (DeVos, 1983), ciekawość poznawcza (Porath i in., 2012). Psychologiczny profil migrantów i ich wykształcenie są powodem bardzo licznych badań nad zjawiskiem „drenażu mózgów” (*brain drain*). Wynika z nich jednoznacznie, że wyjazdy osób wykształconych i ambitnych nie są korzystne dla rozwoju państw Afryki Subsaharyjskiej. Dlatego rozwijane są programy wspierające powroty wysoko kwalifikowanych migrantów do krajów ich pochodzenia. Programy takie są traktowane przez ich organizatorów i fundatorów jako działanie prorozwojowe.

Migracja nie jest sposobem na przezwycięzenie niedorozwoju Afryki Subsaharyjskiej: „nie jest ani ciężarem, ani panaceum na osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju” (UNCTAD, 2018, s. 149). Nie ma znacznego wpływu na tendencje wskaźników mierzących rozwój społeczny. Idealizowanie przekazów pieniężnych jako instrumentu rozwojowego może być niebezpieczne, gdyż odciąga partnerów działań rozwojowych od poszukiwania skuteczniejszych narzędzi rozwoju. Sprowadza też debatę rozwojową do szczegółów ważnych z perspektywy migracji: obniżenia kosztów transakcyjnych przekazów, sprawiedliwszej rekrutacji pracowników, ułatwiania bezpiecznej i legalnej migracji czy obniżenia kosztów migracji. Wszystkie te zagadnienia nie są kluczowe dla rozwoju. Dodatkowym problemem jest brak rzeczywistego wpływu państw afrykańskich na reguły migracji międzynarodowych. Nawet gdyby jakieś państwa afrykańskie preferowały migrację jako strategię prorozwojową, to nie one decydują o skali przepływu pracowników, tylko państwa ewentualnie przyjmujące migrantów. Obecnie nie ma mechanizmów multilateralnych, które prowadziłyby do zmiany tej sytuacji. Apele badaczy i polityków w tej sprawie nie przynoszą oczekiwanych rezultatów.

Nie oznacza to jednocześnie, że przekazy od migrantów nie odgrywają pozytywnej roli w ograniczaniu ubóstwa w Afryce Subsaharyjskiej. Nie ulega wątpliwości, że pomagają one w redukcji ubóstwa, ale nie powinno się ich traktować jako uniwersalnego sposobu na przezwycięzenie niedorozwoju. Skala przekazów pieniężnych jest argumentem za tym, że migracja stanowi oddolny proces „kompensacji istniejących nierówności w zakresie materialnego dobrobytu” (Magala, 2017, s. 215). W związku z tym, że migracja jest zjawiskiem stałym, a czynniki, które ją powodują są w Afryce Subsaharyjskiej bardzo silne, Afrykanie nadal będą migrować i nadal będą wysyłać przekazy pieniężne do kraju pochodzenia. Co więcej, państwa, które chcą w pełni kontrolować wyjazdy swych obywateli (np. Erytrea), nie są w stanie skutecznie tego realizować. Powroty migrantów do kraju pochodzenia mogą wywierać pozytywny wpływ na rozwój, pod warunkiem, że są to migranci, którzy odnieśli sukces w kraju do którego wyemigrowali.

W dłuższej perspektywie czasowej utrata znacznej liczby wykwalifikowanych i zmotywowanych pracowników może negatywnie wpływać na rozwój Afryki Subsaharyjskiej. W szczególności w przypadku realizacji klasycznego scenariusza rozwoju poprzez industrializację. Jeżeli dojdzie do wdrażania, rozważanych już koncepcji delokalizacji produkcji przemysłowej z Chin do Afryki, to zapotrzebowanie na wykwalifikowanych pracowników wzrośnie. Brak kapitału ludzkiego może utrudnić lub opóźnić realizację strategii rozwoju opierających się na uprzemysłowieniu.

Bibliografia

- Adams R. H. (2006), *Remittances and poverty in Ghana*, Policy Research Working Paper 3838, World Bank, Washington, DC.
- Adams R. H., Page J. (2005), *Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries?*, „World Development” 33(10), s. 1645–1669.
- African Institute for Remittance (2019), <http://www.au-air.org/about-us/>, 13.02.2019.
- Afrobarometr (2018), *Considered emigration to other country*, <http://afrobarometer.org/online-data-analysis/analyse-online>, 14.02.2019.
- Ajayi M. A., Ijaiya M. A., Ijaiya G. T., Bello R. A., Adeyemi S. L. (2009), *International remittances and well-being in Sub-Saharan Africa*, „Journal of Economics and International Finance” 1(3), s. 78–84.
- Anyanwu J. C., Erhijakpor A. E. (2010), *Do international remittances affect poverty in Africa?*, „African Development Review” 22(1), s. 51–91.
- Barajas A., Chami R., Fullenkamp C., Gapen M., Montiel P. (2009), *Do workers' remittances promote economic growth?*, Working Paper No. 09/153, International Monetary Fund.
- Beine M., Docquier F., Schiff M. (2013), *International migration, transfer of norms and home country fertility*, „The Canadian Journal of Economics” 46(4), s. 1406–1430.
- Beyene B. M. (2014), *The Effects of International Remittances on Poverty and Inequality in Ethiopia*, „Journal of Development Studies” 50(10), s. 1380–1396.
- Carew G. M. (2006), *Democratic Transition in Postcolonial Africa: A Deliberative Approach*, Edwin Mellen Press, Lewiston.
- Castels S., Miller M. J. (2011), *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Castles S., Delgado Wise R. (2008), *Migration and Development: Perspectives from the South*, International Organization for Migration, Geneva.
- Chauvet L., Gubert F., Mesplé-Somps S. (2016), *Do migrants adopt new political attitudes from abroad? Evidence using a multi-sited exit-poll survey during the 2013 Malian elections*, „Comparative Migration Studies” 4(19).
- Clemens M. A. (2014), *Does development reduce migration?*, w: *International Handbook on Migration and Economic Development*, s. 152–185, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Clemens M. A., McKenzie D. (2018), *Why Don't Remittances Appear to Affect Growth?*, „The Economic Journal”, vol. 128, Issue 612, 1 July, s. F179–F209, <https://academic.oup.com/ej/article/128/612/F179/5089528>, 15.02.2019.
- Clemens M. A., Ogden T. N. (2014), *Migration as a strategy for household finance: a research agenda on remittances, payments, and development*, CGD Working Paper no. 354, Center for Global Development, Washington, DC.
- Collier P. (2013), *Exodus: How Migration Is Changing Our World*, Oxford University Press.
- Dao T. H., Docquier F., Parsons C., Peri G. (2018), *Migration and development: Dissecting the anatomy of the mobility transition*, „Journal of Development Economics” 132, s. 88–101, <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.12.003>, 15.02.2019.
- de Haas H., Natter K., Vezzoli S. (2016), *Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies*, „International Migration Review”, July 2016.
- de Paoli A. S., Mendola M. (2017), *International migration and child labour in developing countries*, „The World Economy” 40(4), s. 678–702.
- DeVos G. A. (1983), *Achievement motivation and intra-family attitudes in immigrant Koreans*, „Journal of Psychoanalytic Anthropology” 6, s. 25–71.

- Docquier F., Rapoport H. (2012), *Globalization, brain drain and development*, „Journal of Economic Literature” 50(3), s. 681–730.
- Ellerman D. (2003), *Policy Research on Migration and Development*, World Bank, Washington, DC.
- European Commission, Joint Research Centre (2018), *Many more to come? Migration from and within Africa*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, doi:10.2760/1702.
- European Parliament, European Parliamentary Research Service (2019), *Interlinks between migration and development*, Briefing, Brussels.
- Gallup (2017), *Number of Potential Migrants Worldwide Tops 700 Million*, <http://news.gallup.com/poll/211883/number-potential-migrants-worldwide-tops700-million.aspx>, 16.02.2019.
- Geschiere P., Socpa A. (2014), *Nowe wzory mobilności, nowa przyszłość*, w: *Ku Afryce. Poznawać. Działać. Dzielić się*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa.
- Gibson J., McKenzie D. (2009), *The microeconomic determinants of emigration and return migration of the best and brightest: evidence from the Pacific*, IZA Discussion Papers, no. 3926, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-20090119226_13.02.2019.
- Gubert F., Lassourd T., Mespél-Somps S. (2010), *Do remittances affect poverty and inequality? Evidence from Mali*, no. DT/2010/08, Working Papers, DIAL (Développement, Institutions et Mondialisation).
- Gupta S., Pattillo C. A., Wagh S. (2009), *Effect of remittances on poverty and financial development in Sub-Saharan Africa*, „World Development” 37(1), s. 104–115.
- Housen T., Hopkins S., Earnest J. (2013), *A Systematic review on the impact of internal remittances on poverty and consumption in developing countries: Implications for policy*. *Population*, „Space and Place” 19(5), s. 610–632.
- International Labour Organization (2018), *World Employment and Social Outlook: Trends 2018*, Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_615594.pdf, 15.02.2019.
- International Organization for Migration (2017), *National Labour Migration Management Assessment: Ethiopia*, Addis Ababa, <https://publications.iom.int/books/national-labour-migration-management-assessment-ethiopia>, 15.02.2019.
- Kapur D. (2004), *Remittances: the New Development Mantra?*, Discussion Paper, World Bank, Washington, DC.
- Kazeem Y. (2017), *Nigeria's First Ever Diaspora Bond has Raised \$300 Million*, „Quartz Africa”, June 26, <https://qz.com/1014533/nigeria-has-raised-300-million-from-its-first-ever-diaspora-bond/>, 14.02.2019.
- Kiekie E. A. (2015), *Rola bezpośrednich inwestycji zagranicznych w rozwoju gospodarczym krajów Afryki Subsaharyjskiej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań.
- Lachaud J. P. (1999), *Envois de fonds, inégalité et pauvreté au Burkina Faso*, „Revue Tiers Monde” 40(160), s. 793–827.
- Lee E. (1966), *A Theory of Migration*, „Demography”, vol. 3, no. 1.
- Levitt P. (2001), *The Transnational Villagers*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Litchfield J., Rolla P., Jena F., Dzingirai U., Nyikahadzo K., Mutopo P. (2018), *Migrant remittances and gender in Zimbabwe*, Migrating Out of Poverty Working Paper, Migrating Out of Poverty Research Programme Consortium, University of Sussex.
- Magala S. (2017), *Zewsząd i znikąd. Mobilizacja polityczna migrantów*, w: *Migracje międzynarodowe i ekspatriacja. Perspektywa indywidualna, organizacyjna, społeczno-kulturowa*, red. S. Przytuła, Difin, Warszawa.

- Massey D. S. (1999), *Why does immigration occur? A theoretical synthesis*, w: *The Handbook of International Migration*, red. Ch. Hirschman i in., The Russel Sage Foundation, s. 34–52.
- Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. (1998), *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*, Clarendon Press, Oxford.
- Mbembe A. (2019), *Zmuśmy ludzi do odpoczynku* (rozmawiał Michał Nogaś), „Gazeta Wyborcza” z dnia 16–17 lutego 2019 r.
- Porath C., Spreitzer G., Gibson C., Garnett F. G. (2012), *Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement*, „Journal of Organizational Behavior” 33(2), s. 250–275.
- Rapoport H., Docquier F. (2006), *The economics of migrants' remittances*, w: *Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity*, red. J. Mercier-Ythier, S. C. Kolm, vol. 2, s. 1135–1198, Elsevier, Amsterdam.
- Rodrik D. (2007), *Be our guests*, „The New York Times” z dnia 1 czerwca 2007 r.
- Rodrik D. (2011), *Jedna ekonomia, wiele recept. Globalizacja, instytucje i wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Steinhauser G., Ball D. (2019), *Młodzi, biedni i gniewni. Afrykanie mają dość wyzysku*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 16–17 lutego 2019 r.
- Sweetman D., Luthans F., Avey J. B., Luthans B. C. (2011), *Relationship between positive psychological capital and creative performance*, „Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration” 28(1), s. 4–13.
- The World Bank Group (2016), *Migration and Development. A Role for the World Bank Group*.
- The World Bank Group, The Global Knowledge Partnership on Migration and Development (KNOMAD) (2018), *Migration and Remittances. Recent Developments and Outlook*, <https://www.knomad.org/sites/default/files/2018-12/Migration%20and%20Development%20Brief%2030.pdf>, 15.02.2019.
- Todaro M. P., Smith S. C. (2015), *Economic Development. Twelfth Edition*, Pearson Harlow, United Kingdom.
- United Nations (2018), *World Economic Situation and Prospects*, New York.
- UNCTAD (2018), *Economic Development in Africa. Report 2018. Migration for Structural Transformation*, United Nations, New York–Geneva.
- Yang D. (2011), *Migrant remittances*, „Journal of Economic Perspectives”, vol. 25(3), s. 129–151.
- Vinson G. A., Connelly B. S., Ones D. S. (2007), *Relationships between personality and organization switching: Implications for utility estimates*, „International Journal of Selection and Assessment” 15(1), s. 118–133.
- Wnuk-Lipiński E. (2004), *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Znak, Kraków.

Migration and development in Sub-Saharan Africa

Summary

The aim of the paper is to present the impact of migration on development in Sub-Saharan. The method used in the text is a statistical analysis of secondary data and data forecast by the UN and its agenda, the World Bank Group, OECD and other entities (Galup, Afrobarometer). The second method used is the analysis of theories and quantitative studies on migration, with particular emphasis on the

impact of migration on the development of Sub-Saharan Africa. The key conclusion of the text is that migration can have a positive impact on development, but is not a way to overcome the underdevelopment of Sub-Saharan Africa.

Key words: migration, development, Sub-Saharan Africa

